

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 1(17) қаңтар-наурыз 2019
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызыл мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)

Аязан Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvy Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтмашұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы

Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы

Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым

Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

- Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)*
- Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)*
- Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)*
- Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)*
- Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)*
- Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)*
- Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)*
- Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)*
- Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)*
- Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)*
- Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)*
- Кумекоев Болат Ешимхамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)*
- Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)*
- Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)*
- Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)*
- Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)*
- Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)*
- Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)*
- Таймагамбетов Жакен Кожажметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)*

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

- Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)*
- Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)*
- Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)*
- Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)*
- Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)*
- Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)*
- Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)*
- Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)*
- Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)*
- Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)*
- Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)*
- Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)*
- Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)*
- Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)*
- Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)*
- Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)*
- Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)*
- Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)*
- Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)*
- Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)*
- Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)*
- Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)*
- Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)*

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҚОРЫҚ-МУЗЕЙДІҢ ЗЕРТТЕУ НЫСАНДАРЫ

Жұмай Г.

«Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Қазақ даласында ғылыми түрде әлі толық зерттелмеген, зерделенбеген киелі орындар мен тарихи-мәдени ескерткіштер, қорымдар мен қорғандар көптеп кездеседі. Алайда, бұл кейбір жерлердің шалғайлығы мен табиғаттың келеңсіз жағдайларынан да құрып кетудің аз ақ алдына тұрған петроглифтерге де әсер етуде. Жалпы қазақ даласындағы петроглифтерді толық зерттеу үшін табиғаттың қолайлы мезгілі зерттеушілер үшін ауадай қажет. Қорық-музей қызметкерлерінің жаз мезгілінде екі жыл қатарынан барлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында ғылыми ортаға мәлім емес бірнеше нысандарды анықтауы осының дәлелі. Алматы облысы, Ұйғыр ауданына барлау жұмысын жүргізу барысында табылған сақ кезеңіне жататын петроглифтер семантикалық мазмұны жағынан зерттеудің басты дереккөзі болып табылады. Петроглифтер әр кезеңнің адамдардың тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығына қарай жетіліп, тас бетіне қашалып түсіп отырған. Сондай-ақ петроглифтердің жартас бетіне немесе жазық далада орналасуына байланысты ерекшеліктерін де аңғаруда мүмкіндік бар.

Мақалада қорық-музейдің зерттеу нысандарының бірі петроглифтер жөнінде баяндалады. Сондай-ақ сақ кезеңіне жататын жартас бетіндегі суреттердің ерекшеліктері мен семантикалық мазмұны талданып, петроглифтерді анықтау, зерттеу, насихаттау мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: археология, жартас бетіндегі суреттер, наным-сенім, артефактілер, таңбалар, жоба, петроглифтер, байырғы суреттер, өнер туындылары.

ОБЪЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАПОВЕДНИКА-МУЗЕЯ

Жұмай Г.

Государственный историко-культурный заповедник-музей «Иссык», Есик, Казахстан.

Аннотация. В казахских степях много мест, которые еще не были полностью исследованы: неизвестные священные места, памятники истории и культуры, погребения и курганы. Кроме того, отдаленность мест и неблагоприятные природные условия также влияют на исчезновение петроглифов.

Для полноценного изучения петроглифов в казахских степях необходимо благоприятное время для исследователей.

Подтверждением тому служит тот факт, что сотрудники музея-заповедника обнаружили несколько неизвестных научных артефактов, во время двухлетних исследований, проведенных летом. Основным источником исследования служит семантическое содержание петроглифов, относящихся к сакскому периоду, которые были обнаружены при проведении геологоразведочных работ в Уйгурском районе Алматинской области.

Петроглифы, высеченные на каменистой поверхности, отображали каждый этап жизни и быта людей. Следует отметить, что петроглифы обладают способностью воспринимать особенности каменистой поверхности или равнин. В статье описаны петроглифы, как один из объектов исследования музея-заповедника. В статье описаны петроглифы как один из объектов исследования заповедника-музея «Иссык». Также обсуждаются вопросы анализа, описания особенностей и смыслового содержания петроглифов, относящихся к сакскому времени.

Ключевые слова: археология, наскальные рисунки, верования, артефакты, символы, узоры, петроглифы, произведения искусства.

OBJECTS RESEARCH OF THE RESERVE-MUSEUM

Zhumai G.

State historical and cultural reserve-museum Issyk. s. Esik, Almaty region.

Abstract. There are many places in the Kazakh steppes that have not yet been fully explored: unknown sacred sites, historical and cultural monuments, burials and burial mounds. In addition, the remoteness of places and adverse natural conditions also affect the disappearance of petroglyphs.

For a full study of petroglyphs in the Kazakh steppes, favorable time for researchers is necessary.

This is confirmed by the fact that the staff of the Museum-Reserve discovered several unknown scientific artefacts, during two-year studies conducted in the summer. The main source of research is the semantic content of petroglyphs belonging to the Saka period, which were discovered during exploration in the Uygur district of Almaty region.

Petroglyphs, carved on a rocky surface, displayed every stage of life and life of people. It should be noted that petroglyphs have the ability to perceive the features of the rocky surface or plains. The article describes the petroglyphs, as one of the objects of study of the museumreserve. The article describes the petroglyphs as one of the objects of study of the reservemuseum "Issyk". Also discussed are issues of analysis, descriptions of the features and semantic content of petroglyphs relating to the Saka time.

Keywords: archeology, cave paintings, beliefs, artifacts, symbols, patterns, petroglyphs, ancient paintings, works of art.

Кіріспе

Қазақ даласы тарихи-мәдени ескерткіштерге өте бай. Тарихтан сыр шертетін қорғандар, қорымдар, жартас бетіндегі суреттер, ғибадатханалар мен қалажұрттары қазақ даласының кез келген өңірінде кездеседі.

Алайда, өткен заманның көптеген беттері осы уақытқа дейін толық ашылған жоқ, зерттеуді қажет ететін сонымен қатар, шешімі табылмаған мәселелер әлі де кездеседі. Дегенмен, қазіргі уақытқа дейін жеткен археологиялық және этнографиялық мәліметтер біраз деректерді нақтылауға ықпалын тигізді. Сондай мәліметтер ең көне замандардағы адамзаттың материалдық және рухани мәдениетінің кейбір қырларын түсінуге мүмкіндік туғызды.

Адамдардың дүниені тану, жаратылыстың құпиясы мен сырын ашуға ұмтылуы мифтік наным-сенімдермен байланысты болды. Осындай үрдістен синкреттік өнер туындылары туындап, жартас беттеріндегі тастарға тасаттық өткізуге арналған ғұрыптық кешендер, күн, ай, арқар немесе бұғы тәрізді аңдардың бейнелері қашалған сызбаларды сызу ғұрпы пайда болды.

Жалпы, ерте дәуірде қазақ сахарасын мекен еткен халықтарда жазу-сызудың болмауына байланысты, оның ілкі формалары – алғашқы қарапайым суреттер, петроглифтер, пиктограммалар, жартас суреттері, таңбалар мен символдар болып табылады. Осындай жартас бетіндегі суреттерде күн, ай, жұлдыз, жыртқыш аңдар, бұғылар, адамдар, арба сияқты көлік құралдары және қару-жарақтар сынды алуан түрлі семантикалық көріністер туындады. Демек, аталмыш артефактілердің барлығы дерлік жазудың, жазба мәтіндердің алғашқы көріністері деуге болады.

Байырғы суреттерді яғни, жартас бетіндегі бейнелер сонау тас дәуірінен бастау алған. Тарихтың кейінгі кезеңінде яғни қола, темір дәуірінде қоғамдағы өзгеріс адамдардың

шаруашылығы мен тұрмыс-салтына байланысты жетіліп, тастың бетін қашап, ойып салу арқылы түсіріліп отырған. Ал, таспен ойып, қашап салу тәсілі дүниежүзінде кеңінен тараған. Жартас беттеріндегі салынған сюжеттерге назар аударсақ, көбінесеқырынан бейнеленген хайуанаттар мен қарсы алдынан қараған адамдар кескіндері салынған. Алайда, мұндай өнердің мәні терең, бейнелері мазмұнды болып келеді.

Дереккөзі мен әдістері

2017-2018 жж. арасында «Есік» қорық-музейі «Жетісу сақтарының идеологиясы мен мифологиясы» атты ғылыми-қолданбалы жобасы аясында Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Ұзынкүңгей, Болыссай, Науакескен шатқалдарына зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді. Осы бағытта, бұл өңірден ғылыми ортаға беймәлім –петроглифтер табылып, жартас бетіндегі суреттердің көшірмелері (фотосуреттер мен эстампаждар) жасалып, құрып-жоғалудың аз-ақ алдында тұрған тақтас сынықтарына зерттеу жұмыстарын жүргізді. Ежелгі таңбалар мен байырғы суреттер тас бетіне қашалып, сол заманда өмір сүрген адамзаттың барлық рухани құндылықтары мен наным-сенімін, ғұрыптық ишараттарын білдіретін коммуникациялық қызмет атқарған.

Аталмыш жоба аясында, жүргізілген барлау жұмысының нәтижесінде, Ұйғыр ауданы, Ұзынкүңгей және Қаракүңгей сайларынан табылған петроглифтерде анықталған арқарлар, төртқұлақты өсімдік бейнесі мен таңбалар, бақсылық көріністердің бейнесі бар петроглифтер анықталды және осы петроглифтерге эстамп жасалды. Ғалымдардың пайымдауынша, «Жетісу өңіріндегі мүйізі бірнеше рет шеңберлене шиыршықталған арқар бейнесінің жиі ұшырасуы, сақдүниетанымындағы арқарды пір тұту, құт, береке дарыған жануар, қасиетті құдіреттіліктің нышаны деген дүниетанымдықтан туындап, кеңінен көрініс табуының бірден бір себебі болуы мүмкін» – дейді. Жалпы петроглифтерден ежелгі адамдардың күнделікті тұрмыс-тіршілігі, шаруашылығы мен кәсібі, діни нанымсенімдері мен әдет-ғұрыптары, дүниетанымы, қоршаған ортамен қарым- қатынасы және басқа іс-әрекеттеріне қатысты мағұлматтар алынады [1,12-б].

Ғалымдардың пікірлеріне назар аударсақ, сақ кезеңіндегі петроглифтертаулы алқапта, шатқалдың аузында таудың орта шенінде немесе биігінде жиі кездеседі екен және көбінесе жерден бір жарым немесе екі метрлік биіктікте орналасқан. Сақ заманындағы жартас суреттерінің басым көпшілігінде аң бейнесі сондай-ақ сақ дәуіріндегі петроглифтерде жыртқыш аңдардың төрт аяқтарымен тіреуі немесе кілт тоқтаған көрінісі жиі ұшырасады [1, 18-б]. Демек, мүйізі шеңберлене шиыршықталған тау ешкі, арқар, мүйізі арқасына дейін жайылған таутеке, мүйізі ағаштың бұтағы тәрізді тармақталған бұғының бейнесі сақ дүниетанымындағы басты культі болған. Байырғы наным-сенім бойынша арқардың шеңберлене шиыршықталған мүйізі күнге табынушылықтан туындаса керек. Мұндай тас бетіндегі жануарлар идеяны тасымалдаушы, байланыстырушы құдіретті күшке ие ретінде қаралған, демек, арқар екі әлемді яғни осы әлем мен ана әлемді байланыстырушы жануар ретінде ғұрыптық дүниетанымнан туындаған деген пікірлер ұшырасады.

Талдамалар

Қорық-музей қызметкерлері анықтаған Алматы облысынан табылған сақ кезеңіне жататын петроглифтердегі жыртқыш аңдар бейнесі мен ғұрыптық нанымсенімнен туындаған көріністерерте темір дәуіріне жататын сібір мен алтай петроглифтерінде де кездеседі екен. Демек, сақтардың мекен еткен территориясының ауқымдылығын осындай көріністерден бағымдауға болады. Сондай-ақ, петроглифтерде кеңінен көрініс алған аталмыш жануарлар мен аңдар сол замандағы кеңінен таралған кейіпкерлер болып табылады.

Қорық-музей қызметкерлері Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Долайты ауылынан оңтүстікке қарай, Кетпен тау сілеміне жататын Науакескен, Болыссай және Ұзынкүңгей сайларындағы жартас суреттеріне зерттеу, барлау, іздеу жұмыстарын жүргізді. Зерттеу барысында мұндағы жартас суреттерін есепке алу, суреттерді топтарға жіктеу, толық сипаттама беру, жекелеген суреттермен қатар түрлі композицияларды да фотоға түсіру, GPS-координатын алу, картография, эстампаж жасау сынды жұмыстары жүргізілді. Осы жолы өткен жылдарда табылған жартас суреттерінен тыс, бірнеше петроглифтер шоғыры белгілі болды. Қазіргі таңда петроглифтердің яғни жаңа табылған орналасу орындары ғана анықталды. Науакескен нысаны төрт топқа бөлініп, ондағы жартас суреттердің оцифровкасы жасалды. Қола дәуіріне тән ең ірі көлемді тау ешкі суретіне эстампаж жасалды. Алайда, Болыссай нысанындағы петроглифтер сай етегінде бір белдеу бойында орналасқандықтан онда топтастыру емес, жалпылама есепке алу жұмысы жүргізілді. Келесі барлау жұмысының екінші бағыты Науакескен нысанынан шамамен оңтүстік батысқа қарай 7 шақырым жерге жүргізілді.

Нәтижелер

2018 жылғы қорық-музей қызметкерлері тапқан Алматы облысы, Ұйғыр ауданы Науакескен шатқалынан анықталған жартас бетіндегі суреттерге сипаттама бере кететін болсақ, Текше тас үш бөлікке бөлінген. Орталық және ең ірі бөлігінде аңдардың суреттері бейнеленген: оң жаққа қарап тұрған тауешкі бейнесі (сол жақта), алдыңғы аяқтары созылған, бұл бейненің қозғалыс кезінде салынғанын көруге болады. Оның оң жағында мүйізі ұзын, шағын денесі бар қарапайым ешкі тұр. Ол сол жаққа қарай бағытталған. Бейненің жалпы көлемі кішкене сурет, оң жаққа бағытталған арқар бейнесі (ең жоғарғы жағында), символдық сипатқа ие: дене, аяқ пен мойыны енінің өлшемдерінде еш айырмашылығы жоқ, біртұтас сияқты көрінеді. Текше тастың келесі сынған бөлігіне жақын орналасқан басқа бейнелермен салыстырғанда көлемді, әрі жоғары да тұр. Нашар сақталуына байланысты оң жақтағы бейнелерді тану қиындық тудырады, дегенмен, біз оны иероглифке ұқсаттық. Ал текше тастың төменгі жағында арқардың бейнесімен қатар басқада бейнелерді көруге болады.

1 сурет. Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Науакескен шатқалы.

Екінші суретке назар аударсақ, тақтатас ашық түсті, алайда ол қызықты композицияны тануға кедергі келтірмейді. Бір қарағанда, алдымен төрт аяқты, екі мүйізді тауешкі көзге түседі, алдыңғы суретпен салыстырғанда суреттен адамның ішкі әлемін, қиялын көруге болады. Ертеректе жануарлар бейнесі профильде болса, ал мына суретте автордың қарабайыр жолмен өз қиялынан туындаған сызба екендігін көруге болады, дегенмен, мұндай сурет қазіргі уақытқа дейін өзіндік құндылығын жоғалтқан жоқ. Төменгі жағында мүйізі мен басы үлкен бұқа салынған. Мүқият назар аударатын болсақ, осыған дейінгі жануарлар оң жаққа қарай бағытталып тұрса, ал мына суреткерісінше сол жаққа қарай бағытталған. Бұқаның сол жағында түйе тәрізді тағы бір үлкендеу жануардың бейнесі салынған, сондай-ақ түйенің үстінде отырған адамның сұлбасын да көруге болады. Мүйізсіз, ұзын құйрығы бар кішкентай жануардың сызбасы ешкінің сол жағынан көрінеді. Бұл иттің суреті болуы мүмкін, дегенмен де жартас бетіндегі осындай ешкі, бұқа немесе түйе суреттері арқылы сол кезеңдегі тұрмыстіршілікті, наным-сенімді көруге болады.

2 сурет. Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Науакескен шатқалы.

Келесі жартас бетіндегі суретте, беті тегіс тіктөртбұрыш пішінді текше тастатауешкі суреті салынған. Текше тастың ең көлемді бөлігінде оңға жағына қарап тұрған тауешкі суреті бейнеленген. Текше тастың төменгі жағындағы үшбұрышты тақтатаста мүйізі ағаштың бұтақтары тәрізді тармақталған бұғының суреті бар. Сонымен қатар, көзге анық көрінбейтін барлық жағынан көлемі бірдей төрт аяқты түсініксіз жануардың бейнесін көруге болады. Созылған мойнына қарап, біз оны түйе деп шешкенімізбен, дене бітімі жағынан түйеге келмейді.

3 сурет. Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Науакескен шатқалы.

Төртінші сызбада, екі аяқты, екі мүйізді ешкінің бейнесі, алайда, оның басының алға қарай созылып тұруының өзі шабуылға дайындалып тұрған сәтін меңзесе керек. Демек, бұл суреттің мағынасы терең екендігін көруге болады. Бұл бейнеде оңға қарап тұр. Ендеше, осындай ерекше туындылардан «адамдардың ішкі жан дүниесін тас бетіне түсіру арқылы тылсым дүниенің сырына үңілмек болған» деген де уәждер айтылып жүр.

4 сурет. Алматы облысы, Ұйғыр ауданы, Науакескен шатқалы.

Жалпы қазақ даласында сақ дәуірінің петроглифтерін XX ғ. 30-шы жылдары С.С.Черников анықтады. Ғалымдардың пайымдауынша, сақ заманындағы петроглифтердің негізгі бөлігі ерте темір дәуірінде тығыз қоныстанған таулы аймақтарда тау бөктерінде орналасқандығы мәлім болған. Ал, қола дәуірінде тас өнерінің ең керемет туындылары яғни, петроглифтер мен тас ескерткіштері далалық аймақта орналасқан. Дегенмен, таулы аймақтарда орналасқан сақ дәуірінің петроглифтері жануарлардың өзгеше бейнелерімен ерекшеленеді. Кейбір деректерге сүйенсек, б.з.д IV ғасырдағы Аржан-Маямир кезеңінің туындылары Оңтүстік Қазақстан және Жетісу қалаларынан табылған, бұл кезең Жетісу өңіріндегі тауларынан анықталған петроглифтердің басым бөлігін құрайды екен. Осындай қасиетті орындардан табылған керемет туындылар қазіргі таңда заманауи өнердің әлемінде соның ішінде қолданбалы өнерде дәлме-дәл немесе ұқсастықпен қолданылып жүр және алғашқы көрінісін жоғалтқан жоқ десек қателеспейміз. Ежелгі адамдар жыртқыш аңдар мен құстардың бейнесіне етене таныс еді. Сондықтан да аңдардың бейнесі сол замандағы өнер туындыларын қалыптастыруға ерекше үлес қосты [2, 238-б]

Петроглифтердегі этномәдени атрибутциялар мен жартас бетіндегі суреттердің түрлі хронологиялық, техникалық қабаттарын және басқа да өлшемдерін қарастырғанда, ең алдымен олармен ұқсас келетін мәдени-тарихи ландшафт құрайтын қалажұрттары, қорғандар мен қорымдардан алынған деректі материалдармен толық сәйкестігін анықтауға мүмкіндік болмақ. Мәселен, қола дәуіріндегі жартас суреттерінде кездесетін бұйымдарға (атты адам, арбалар, қару-жарақ және т.б) қарап, олардың көмегімен тек қана тарихи даму сатыларын саралап қоймай, сол кезеңдегі этномәдени сәйкестікті жүзеге асыруға болады. [3, 30-б]

Сақ өнері тек қана петроглифтерде ғана емес, сонымен қатар сақ қорғандарынан табылған алтын бұйымдарда кездеседі. Шілікті қорғанынан табылған бұйымдарда аңдардың яғни арқар, тауешкі, пантер, қасқыр, қабан, бұғы бейнелеріндегі алтын тоғалар табылды. Демек, сақ өнеріндегі «аң стилі» деген даму генезисінің қалыптасқанын көрсетеді. Қазіргі уақытқа жеткен жануарлардың бейнесін біз адамзат тарихының ең ерте кезеңінен-ақ білгенімізбен, «аң стилі» ерте темір дәуіріндегі алғашқы далалық мемлекеттер дәуірінің мұрасы ретінде еш нәрсемен салыстыру мүмкін еместігі белгілі болды. Ерте темір дәуіріндегі петроглифтерде адам бейнесі өте сирек кездеседі. Сақтардың өнер туындыларындағы аңдық стильдің басым болуы сол заманда сурет салатын шеберлердің шығармашылық еркіндігі мен аталмыш кезеңдегі дәстүрлі сызбаларға деген қатаң негіздің қалыптасуында еді. Бейнелеу өнерге деген ерекше дәстүр жалғасын тауып, ары қарай металл, сүйек, ағаш және тас мүсіндерде көрініс тапты. Ғалымдардың пайымдауынша, ежелгі Шығыс пен көне әлем өнеріндегі сақтардың аңдық стиліндегі бейнелерді екі топқа топтастырып қарастырды, біріншісі бейнелі, яғни бір-біріне қарамақарсы сұлбалар, кейде оларды геральдикалық деп атады, екіншісі, күресу мен азап көрінісі. Екі жануардың бейнесі көрсетілген геральдикалық сипаттағы петроглифтер қазақ даласының Тамғалы, Теректі және Шығыс Қазақстанда, сонымен қатар, Ресейдің оңтүстік Сібірінде және Монғолияда табылған. Сондай-ақ, ерте темір дәуірінде жататын петроглифтерде сол кезеңге тән қару-жарақтың бейнеленуі де негіз бола алады. Яғни, жартас бетіндегі суреттерде кездесетін шаппа, садақ, тоқпақ сияқты қарудың түрлері сақ кезеңіне жататындығын көрсететін бірден-бір айғақ [4, 25-б.]

Ғалымдардың пайымдауынша, сақ кезеңіндегі петроглифтерде адам бейнесінің көп кездеспеуі немесе танымал болмауының себептері сыртқы әсерлер, дүниетанымдық көзқарастарға байланысты кейбір тыйымдардың болуы, жеке тұлғаға деген техникалық-стилистикалық ерекшеліктері мен тарихи орындар мен ескерткіштердің жалпы ұрлану жағдайы да әсер еткен деген болжам айтады.

Ерте темір дәуірі петроглифтеріндегі ең қызықты әрі анық және жиі кездесетін сурет ол күн шоқтығы бар яғни күн құдайы митраның бейнесіне ұқсас келген жануарлардың бейнесі. Жалпы сақтардың дүниетанымында арқарды пір тұтқан, таудың ең биік шыңында тіршілік ететін

кіршіксіз таза жануар, ана дүние мен осы дүниені бір-біріне жалғастырушы, байланыстырушы қасиетті жануар деп қараған. Қазақ даласының Тамғалы шатқалынан табылған петроглифтердің жиырмаға жуығында күн құдайы бейнеленген суреттер табылған. Күн құдайының антропоморфтық сипаты сақ дәуірінің басты мифологиялық бейнесі болған.

Ерте түркі кезеңінің петроглифтеріндегі суреттер жұқа ұсақ кескіндемелермен сызылған. Демек, мұндай кескіндемелер қару-жаракты, жауынгердің киімін және ат әбзелдерін тануға көмектеседі. Кейбір түркі кезеңіне жататын петроглифтерге назар аударсақ, суретші жауынгердің күрделі садағымен қатар жебенің ұштарын жақсы көрсеткен. Б.з.д VI-VIII ғғ көшпелілердің арасында жалпақ жебенің ұштары кеңінен таралған. Сондықтан түркі кезеңіне жататын петроглифтердегі қару жаракқа қарап-ақ қай кезеңге тән екендігін анықтауға болатындығы белгілі болды. Жалпы қазақ даласында түркі кезеңіне жататын петроглифтер жиі кездеседі екен [4, 28-б.].

Қорытынды

Қазақ даласында әлі де болса, сыры ашылмаған, ғылыми ортаға беймәлім дүниелер өте көп екендігіне көзіміз жетті. Осындай елге таныс емес тарихимәдени ескерткіштерді барлау, іздеу, табу арқылы болашақ ұрпаққа ата-бабалармыздың тарихы мен тұрмыс-салты, дүниетанымынан мәлімет беретін құндылықтарды қастерлеу керектігін түсіндіреміз. Кез келген құнды ескерткіштер бұрынғы тарих, сондықтан да тарихымызды дәріптеу, насихаттау үшін бүгіннен бастаған жөн деп ойлаймыз. Жалпы ғылыми ортаға таныс емес дүниелер әрқашан адамдардың қызығушылықтарын тудырады. Демек, осындай құнды дүниелер туралы ақпарат беру мен ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізу ғылыми мекемелердің алдында тұрған басты міндеттердің бірі деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Бейсенов А.З., Марьяшев А.Н. Петроглифы раннего железного века Жетысу. Алматы. 2014. - С.10-18.
- 2.Шер Я.А. Петроглифы Центральной Азии и Семиречья. - Алматы, 2002. - С. 238
- 3.Самашев З. Жетісу жартас суреттері. - Алматы, 2012. - 30-31- бб.
- 4.Шаронова Е.М. Петроглифы Семиречья. - Алматы, 2006. - С. 25-28.
- 5.Марьяшев А.Н., Горячев А.А. Наскальные изображения Семиречья. - Алматы, 1998.
- 6.Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. / под ред. Мартынова А.Н. Новосибирск, 1987.
- 7.Ежелгі Жетісу Жамбыл ауданының археология ескерткіштері. - Алматы, 2016.
- 8.Самашев З. Теректі әулие петроглифтері. - Алматы, 2013.

МАЗМҰНЫ

Айтмағамбетов Д.Р., Азмұханова А.М., Нұрсұлтанова Л.Н. ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ВЬЕТНАМ: ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТАН ТӘЖІРИБЕГЕ.....	5
Ахметжанова А.Т., Алина А.Д. XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫНДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚТАРЫ.....	12
Алимжанова А.Ш., Шаймерденова М.Д. ЗАМАНАУИ БІЛІМ: ҚОҒАМДЫҚ ПІКІРДІ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАСЫ.....	20
Арепова А.Д., Морякова М.Т. АҚ ОРДАНЫҢ САЯСИ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ (XIII–XV ғғ. басы).....	25
Балықбай А.К. ҚАЗАҚ КИНОДРАМАТУРГИЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ КЕЗЕҢДЕРІ.....	33
Боранбаева Б.С. ШЫҒЫС МАЙДАНЫНА ҚАТЫСҚАН ОРАЛ Өңірінің қазақ қыздары.....	41
Горячев А.А., Егорова Т.А., Егорова К.А. ХАНТАУ ТАУЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ПЕТРОГЛИФТЕРІ.....	58
Ғабитханұлы Қ. ҚЫТАЙ ЖЫЛНАМАЛАРЫНДАҒЫ ТҮРКІЛІК СӨЗДЕРДІ АУДАРУ, РЕКОНСТРУКЦИЯЛАУ, БІРІЗДЕНДІРУ МӘСЕЛЕСІ.....	73
Ғабитханұлы Қ., Ғабит Е. «ТӨҢІР ТАУ» (немесе Тянь-Шань) ҒҰНДАРДАН ҚАЛҒАН АТАУ.....	79
Жанибай С.Б. МҰСТАФА ШОҚАЙ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ТАРИХТЫ ЗЕРТТЕУДІҢ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМДАРЫ...83	
Жанибай С.Б. 1920-1940 ЖЫЛДАРДАҒЫ ТҮРКІСТАНДАҒЫ КЕҢЕСТІК БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ.....	92
Жолсейітова М.Ә. ЮСУФ АҚЧУРАНЫҢ ЖАС ТҮРІКТЕР БІЛІГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ.....	105
Жолсейітова М.Ә. ЖӘДИДШІЛДІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНДАҒЫ И. ГАСПЫРАЛЫНЫҢ РӨЛІ.....	116
Жұмай Г. ҚОРЫҚ-МУЗЕЙДІҢ ЗЕРТТЕУ НЫСАНДАРЫ.....	128
Калыш А.Б., Исаева А.И. ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК МУЗЕЙІНІҢ ДАЙЫНДАҒАН ҒЫЛЫМИ-ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫНЫҢ ОРНЫ.....	136
Камалдинов И.Р., Савельева Т.В. ІЛЕ АҒҒАРЫНДАҒЫ ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ БАҒЫТЫ (археологиялық деректер бойынша).....	145
Керімбаев Е.Ә., Набижанқызы З. КОНФУЦИЙ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚЫЗМЕТІ.....	159
Қабдолдина К.Қ. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІНІҢ ТЕНДІК МӘСЕЛЕСІ.....	169
Қабылдинов З.Е., Борбасов С.М., Қозыбаева М.М. ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ КЕЛБЕТІНІҢ АЙНАСЫ.....	175
Қаипбаева А.Т. ІЛИЯС ОМАРОВ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ МҰРА.....	182
Қали А., Сәкенұлы Қ., Айдаралиева Ә. АҚТӨБЕ Өңіріндегі «АЛАШ ОРДА» ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ (Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві материалдары бойынша).....	197
Құдайбергенұлы Б., Каримова А.Е., Садыкова А.М. ҚАЗАҚ ҚАЙРАТКЕРІ Н.НҰРМАҚОВТЫҢ ҚОНЫСТАНДЫРУ САЯСАТЫНА ҚАТЫСТЫ САЯСИ ҰСТАНЫМЫ.....	215
Қыдырбаев Қ.А. МӘМЛҮК-ҚЫПШАҚ СҰЛТАНДЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘЛЕМ ӨРКЕНИЕТІНЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....	222

Мейрманова Г.А., Дауытбекова М.Қ. ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР ЭТИКЕТІ.....	233
Мұқаметханұлы Н., Мадиев Д.А. ҚЫТАЙДЫҢ БАТЫС БӨЛІКТІ ҚАУЫРТ ИГЕРУ СТРАТЕГИЯСЫ ЖӘНЕ ШЫҢЖАҢНЫҢ ШЕКАРА ӨҢІРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАМУЫ.....	243
Мырзабекова Р.С., Мырзабеков М.С. ТАНЗИМАТ ДӘУІРІНДЕГІ РЕФОРМАТОРЛЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР.....	251
Нурмухамбет Ә.Б., Сайн Э.Д. ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ МАРКЕТИНГТІК СТРАТЕГИЯЛАРЫ.....	258
Сабденова Г.Е., Усерова А.Н. ҚАЗАҚТЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚҰҚЫҚ МӘДЕНИЕТІ МЕН ҰЛТТЫҚ ТӘЛІМ ТӘРБИЕСІНІҢ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ.....	265
Сабырова Ә.С. ЖЫРАУЛЫҚ ПОЭЗИЯДАҒЫ «БАТЫРШЫЛДЫҚ».....	273
Садықов Т.С., Набиев С.Т. АКАДЕМИК М.Қ.ҚОЗЫБАЕВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ АЗАТТЫҚ КҮРЕСІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	279
Сайынов Д. АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ДІНИ ҚАЙРАТКЕРЛЕРДІҢ РУХАНИ ҚЫЗМЕТІ.....	285
Сәкенов С.Қ. СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚОЛА ДӘУІРІНІҢ ТҮРҒЫН ҮЙЛЕРІ.....	296
Сериккалиева А.Е., Ашинова Ж.Е., Набижанқызы З. ШЫҰ ЕРКІН САУДА АЙМАҒЫНЫҢ ЖОБАСЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕГІ.....	304
Сыздыкова А.М. ЕРТІС ӨҢІРІНІҢ КЕҢЕСТІК ОТЫН-ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КЕШЕНДЕРІНДЕГІ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ҚОРҒАУДЫ БАСҚАРУДЫҢ ТАРИХЫ (1970-1990).....	308
Төлебаев Т.Ә., Әбікенова Г.Е. ДӘСТҮРЛІ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ БАҒЫТТАР ЖӘНЕ ПРОТОТҮРІКТЕРДІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ГЕОГРАФИЯСЫ: ТАРИХНАМАЛЫҚ АСПЕКТ.....	317
Шаймерденова М.Д. ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ ОҚУЛЫҚТАРЫНЫҢ АВТОРЛАРЫ АҚПАРАТ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ ТАСУШЫЛАРЫ РЕТІНДЕ: ТІЛ ТҰЛҒАЛАРЫН РЕТРОСПЕКТИВТІ ШОЛУ.....	323

СОДЕРЖАНИЕ

Айтмагамбетов Д.Р., Азмуханова А.М., Нурсултанова Л.Н. КАЗАХСТАН И ВЬЕТНАМ: ОТ СОГЛАШЕНИЙ К ПРАКТИКЕ.....	5
Ахметжанова А.Т., Алина А.Д. НОВОВВЕДЕНИЯ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ в 20-30-е ГОДЫ XX ВЕКА.....	12
Алимжанова А.Ш., Шаймерденова М.Д. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: КЛЮЧЕВОЙ АСПЕКТ МОДЕРНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ.....	20
Арепова А.Д., Морякова М.Т. ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ АК ОРДЫ (XIII – НАЧАЛО XV ВВ.).....	25
Балықбай А.К. ИСТОРИЯ И ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ КАЗАХСКОЙ КИНОДРАМАТУРГИИ.....	33
Боранбаева Б.С. КАЗАШКИ ПРИУРАЛЬЯ – УЧАСТНИЦЫ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ НА ДАЛЬНЕВОСТОЧНОМ ФРОНТЕ.....	41
Горячев А.А., Егорова Т.А., Егорова К.А. ДРЕВНИЕ ПЕТРОГЛИФЫ ГОР ХАНТАУ.....	58
Габитханұлы К. ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА, РЕКОНСТРУКЦИИ, ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТИ ТЮРКСКИХ СЛОВ В КИТАЙСКИХ ЛЕТОПИСЯХ.....	73
Габитханұлы К., Габит Е. ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ НАЗВАНИЕ «ТАНИРТАУ» (ИЛИ ТЯНЬ-ШАНЬ) - НАСЛЕДИЕ ГУННОВ.....	79
Жанибай С.Б. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МУСТАФЫ ШОКАЯ.....	83
Жанибай С.Б. СТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ТУРКЕСТАНЕ В 1920-1940-Е ГОДЫ.....	92
Жолсейітова М.Ә. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЮСУФА АКЧУРИНА В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ МЛАДОТУРОК.....	105
Жолсейітова М.Ә. РОЛЬ И ГАСПЫРАЛЫ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ДЖАДИДИЗМА.....	116
Жумай Г. ОБЪЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЗАПОВЕДНИКА-МУЗЕЯ.....	128
Калыш А.Б., Исаева А.И. МЕСТО НАУЧНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ ЦГМ РК В НАУЧНО - ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	136
Камалдинов И.Р., Савельева Т.В. НАПРАВЛЕНИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В ИЛИЙСКОЙ ДОЛИНЕ (по археологическим источникам).....	145
Керимбаев Е.А., Набижанкызы З. СТАНОВЛЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИНСТИТУТОВ КОНФУЦИЯ.....	159
Кабдолдина К.К. ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА КАЗАХСКИХ ЖЕНЩИН В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ.....	169
Кабульдинов З.Е., Борбасов С.М., Қозыбаева М.М. ЗЕРКАЛО ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБРАЗА КАЗАХОВ.....	175
Каипбаева А.Т. ИЛЬЯС ОМАРОВ И НАЦИОНАЛЬНОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ.....	182
Кали А., Сакенұлы К., Айдаралиева А. О ДЕЯТЕЛЯХ «АЛАШ ОРДЫ» АКТЮБИНСКОГО КРАЯ (ПО МАТЕРИАЛАМ АКТЮБИНСКОГО ОБЛАСТНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО АРХИВА).....	197
Құдайбергелұлы Б., Каримова А.Е., Садыкова А.М. ПОЛИТИЧЕСКАЯ ПОЗИЦИЯ КАЗАХСКОГО ДЕЯТЕЛЯ Н. НУРМАКОВА В ОТНОШЕНИИ ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ.....	215
Кыдырбаев К.А. МАМЛЮК-КИПЧАКСКИЙ СУЛТАНАТ И ЕГО ВКЛАД В МИРОВУЮ ЦИВИЛИЗАЦИЮ.....	222

Мейрманова Г.А., Дауытбекова М.Қ. ЭТИКЕТ ГЕРОЕВ В ТРАДИЦИОННОМ КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ.....	233
Мухаметханулы Н., Мадиев Д.А. СТРАТЕГИЯ НАПРЯЖЕННОГО ОСВОЕНИЯ ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ КИТАЯ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ПРИГРАНИЧНОГО РЕГИОНА СИНЬЦЗЯН.....	243
Мырзабекова Р.С., Мырзабеков М.С. РЕФОРМАТОРСКИЕ ДВИЖЕНИЯ В ЭПОХУ ТАНЗИМАТА.....	251
Нурмухамбет Ә.Б., Сайн Э.Д. МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КАЗАХСТАНА....	258
Сабденова Г.Е., Усерова А.Н. ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ТРАДИЦИОННОЙ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ КАЗАХОВ.....	265
Сабирова А.С. ЭТИЧЕСКИЙ КОДЕКС «БАТЫРШЫЛДЫҚ» В ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ.....	273
Садыков Т.С., Набиев С.Т. ВОПРОСЫ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ КАЗАХОВ В ТРУДАХ АКАДЕМИКА М.К. КОЗЫБАЕВА.....	279
Сайнов Д. ДУХОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ В АКТЮБИНСКОМ КРАЕ.....	285
Сакенов С.К. ДОМА ЭПОХИ БРОНЗЫ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА.....	296
Сериккалиева А.Е., Ашинова Ж.Е., Набижанкызы З. ПРОЕКТ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ ШОС: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	304
Сыздыкова А.М. ИСТОРИЯ УПРАВЛЕНИЯ ОХРАНОЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ НА СОВЕТСКИХ ТОПЛИВНО- ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ПРИИРТЫШЬЯ (1970-1990).....	308
Тулбаев Т.А., Абикенова Г.Е. ТРАДИЦИОННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ПРОТОТЮРКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....	317
Шаймерденова М.Д. АВТОРЫ КАЗАХСТАНСКИХ УЧЕБНИКОВ ПО ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА КАК НОСИТЕЛИ ИНФОРМАЦИИ И КУЛЬТУРЫ: ЯЗЫКОВАЯ ЛИЧНОСТЬ В РЕТРОСПЕКТИВЕ.....	323

CONTENTS

Aitmagambetov D., Azmukhanova A., Nursultanova L. KAZAKHSTAN AND VIETNAM: FROM AGREEMENTS TO PRACTICE.....	5
Akhmetzhanova A.T., Alina A.D. INNOVATIONS OF SOVIET POWER IN THE FIELD OF EDUCATION IN THE 1920-1930s.....	12
Alimzhanova A., Shaimerdenova M. MODERN EDUCATION: THE KEY ASPECT OF MODERNIZATION OF PUBLIC CONSCIOUSNESS.....	20
Arepova A.D., Moryakova M.T. THE ISSUES OF THE POLITICAL HISTORY OF AK ORDA (XIII - EARLY XV CENTURIES).....	25
Balykbay A.K. HISTORY AND STAGES OF THE FORMATION OF KAZAKH FILM DRAMA.....	33
Boranbayeva B.S. KAZAKH WOMEN OF THE URALS-PARTICIPANTS OF MILITARY ACTIONS ON THE FAR EASTERN FRONT.....	41
Goriachev A.A., Egorova T.A., Egorova K.A. ANCIENT PETROGLYPHS OF KHANTAU MOUNTAINS.....	58
Gabitkhanuly K. ISSUES OF TRANSLATION, RECONSTRUCTION, CONSISTENCY OF TURKIC WORDS IN CHINESE CHRONICLES.....	73
Gabitkhanuly K., Gabit Y. «TANGIRTAU» (OR TIAN-SHAN) IS THE HUN HERITAGE THE GEOGRAPHICAL NAME "TANGIRTAU" (OR TYANSHAN) IS THE HUN HERITAGE.....	79
Zhanibay S. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF HISTORY IN THE WRITINGS OF MUSTAFA SHOKAY.....	83
Zhanibay S. FORMATION OF THE SOVIET EDUCATION SYSTEM IN TURKESTAN IN THE 1920-1940S.....	92
Zholseitova M. THE ACTIVITIES OF YUSUF AKCHURIN DURING YOUNG TURKS PERIOD.....	105
Zholseitova M. I. GASPYRALY'S ROLE IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF JADIDISM.....	116
Zhumai G. OBJECTS RESEARCH OF THE RESERVE-MUSEUM.....	128
Kalysh A., Isayeva A. PLACE OF SCIENTIFIC AND ETHNOGRAPHIC ENCYCLOPEDIA OF THE CENTRAL STATE MUSEUM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PROCESS.....	136
Kamaldinov I.R., Savelyeva T.V. DIRECTIONS OF THE GREAT SILK ROAD IN THE ILE VALLEY (according to archaeological sources).....	145
Kerimbaev Y.A., Nabizhankyzy Z. THE FORMATION AND ACTIVITIES OF CONFUCIUS INSTITUTES.....	159
Kabdoldina K.K. THE PROBLEM OF EQUALITY OF KAZAKH WOMEN IN THE SOVIET KAZAKHSTAN.....	169
Kabuldinov Z.E., Borbasov S.M., Kozybayeva M.M. MIRROR OF THE ETHNOGRAPHIC IMAGE OF THE KAZAKH.....	175
Kaipbaeva A.T. ILYAS OMAROV AND THE NATIONAL CULTURE HERITAGE.....	182
Kali A., Sakenuly K., Aidaraliev A. ON THE "ALASH ORDA" FIGURES FROM AKTOBE KRAI (ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE AKTOBE REGIONAL STATE ARCHIVE).....	197
Kudaybergenuly B., Karimova A.E., Sadykova A.M. THE POLITICAL POSITION OF THE KAZAKH LEADER N. NURMAKOV IN RELATION TO THE RESETTLEMENT POLICY.....	215
Kydyrbayev K.A. THE MAMLUK-KIPCHAK SULTANATE AND HIS CONTRIBUTION TO THE WORLD'S CIVILIZATION.....	222

Meirmanova G.A., Daytbekova M.K.	
HEROES OF THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY.....	233
Mukhametkhanuly N., Madiev D.A.	
THE STRATEGY OF RAPID DEVELOPMENT OF THE WESTERN PART OF CHINA AND THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE BORDER REGION OF XINJIANG.....	243
Myrzabekova R., Myrzabekov M.	
REFORM MOVEMENTS IN THE EPOCH OF TANZIMAT.....	251
Nurmukhambet A.B., Sayn E.D.	
MARKETING STRATEGIES OF KAZAKHSTAN ENTERPRISES' INTERNATIONAL ACTIVITIES.....	258
Sabdenova G.E., Userova A.N.	
HISTORICAL ROOTS OF TRADITIONAL LEGAL CULTURE AND NATIONAL NURTURING OF KAZAKHS.....	265
Sabirova A.S.	
ETHIC CODE OF "BATYRSHYLDYK" IN THE EPIC POETRY.....	273
Sadykov T., Nabyev S.	
THE ISSUES OF KAZAKH LIBERATION STRUGGLE IN THE WRITINGS OF THE ACADEMICIAN M.K. KOZYBAYEV.....	279
Sainov D.	
THE SPIRITUAL ACTIVITIES OF THE RELIGIOUS LEADERS IN AKTOBE REGION.....	285
Sakenov S.K.	
BRONZE AGED DWELLINGS IN NORTHERN KAZAKHSTAN.....	296
Serikkalieva A.E., Ashinova Zh.E., Nabizhankyzy Z.	
PROJECT OF THE SCO FREE TRADE ZONE: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	304
Syzdykova A.M.	
HISTORY OF MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AT SOVIET FUEL AND ENERGY ENTERPRISES IN THE PRIYRTISHIYA (1970-1990).....	308
Tulebayev T.A., Abikenova G.E.	
TRADITIONAL METHODOLOGICAL DIRECTIONS AND LINGUISTIC GEOGRAPHY OF PROTO- TURKS: HISTORIOGRAPHIC ASPECT.....	317
Shaimerdenova M.D.	
THE AUTHORS OF KAZAKHSTANI TEXTBOOKS ON THE HISTORY OF KAZAKHSTAN AS CARRIERS OF INFORMATION AND CULTURE: A LANGUAGE PERSON IN RETROSPECTIVE.....	323

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2019. 1(17)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.03.2019.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй